

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Валерій Солдатенко,

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник Інституту
політичних і етнонаціональних досліджень
імені І. Ф. Кураса Національної академії
наук України

УДК 340.0 (477) : 930

«Коротке інтермецо» гетьмана Павла Скоропадського (до питання про політико-правову оцінку та історичну долю Української Держави 1918 р.) (частина друга)*

Що заважало П. Скоропадському стати справжнім українським патріотом?

Ось уже століття, зокрема у ювілейні історичні дати, спалахують дискусії про те, ким був П. Скоропадський. Оцінки дуже різноманітні: від тверджень про те, що це була абсолютно проросійськи налаштована постать, якій випало втілити у реальність згаданий вище «малоросійський проект», до намагань довести, ніби останній гетьман був справжнім українським патріотом, безмежно відданим національній справі, принаймні на найвищому посту часів Української Держави.

Хоча в житті трапляються дивні, часом карколомні метаморфози, біо-

графія, державно-політична діяльність П. Скоропадського, гадається, дають підстави схилитися до думки, що головне в його долі значною мірою було передрішене його походженням, вихованням, переконаннями, суспільним статусом, а відхилення від детермінованого, «запрограмованого» вектору поведінки виявилися в 1918 р. тимчасовими, радше вимушеними минулими обставинами, відтак – не визначальними й домінантними. То ж виникають достатньо обґрунтовані сумніви щодо кваліфікації історичної місії генерала як українського патріота й героя, який у надзвичайно відповідальний, скрутний, критичний для нації момент зважився взяти на себе роль її рятівника.

* *Продовження.* Початок статті див.: «Публічне право». – 2018. – № 2

Майбутній останній гетьман України, військовий і політичний діяч народився 3(15) травня 1873 р. у Вісбадені (Німеччина) в аристократичній родині з давнім козацьким корінням. Його предок – Іван Скоропадський був гетьманом України на початку XVIII ст. Дворянський рід був одним із найзаможніших в Російській Імперії: володів майже 8 тис. десятин землі та ще нерухомістю на 1,5 млн золотих рублів. Втім, перші 5 років Павло виховувався далеко від українських теренів – у Німеччині. Лише кілька літніх місяців він провів у маєтку свого діда в Тростянці, де українське сприймалось швидше за екзотичне, але ніяк не рідне. То ж навіть у зрілому віці П. Скоропадський зізнався, що мав «дуже неясну уяву про свою Батьківщину і людей, що її населяють». Себе ж уважав «малоросіянином високого походження», «глибоко відданим російським царям» – і аж до 1917 р. демонстративно дистанціювався від «українців».

Походження багато в чому наперед визначило кар'єру Павла Скоропадського: служити цареві слід на самому вістрі інтересів імперії – зі зброєю в руках. Закінчивши в 1893 р. Пажеський корпус в Петербурзі стає корнетом і служить в лейб-гвардії кавалерійському полку. Одружується з Олександрою Дурново, що ще більше примножує родинні статки. Під час російсько-японської війни, маючи можливість не відправлятися на фронт як батько малолітніх дітей, Павло Петрович сам пише рапорт з проханням відправити його в Маньчжурію. Дістає чин осавула Забайкальської козацької дивізії і до повернення восени 1905 р. з театру воєнних дій одержує низку воєнних нагород, у тому числі стає кавалером золотої Георгіївської зброї. Тут же призначається флігель-ад'ютантом у царському почеті, командиром лейб-ескадрону кавалергардів у Царському Селі. В 33-річному віці (грудень 1906 р.) він уже полковник, важлива фігура в оточенні російського монарха.

На кілька місяців улітку 1910 р. Павло Скоропадський виїжджає до Фінляндії, командуючи 20-м Фінляндським драгунським полком. Але уже навесні 1911 р. його переводять командувати лейб-гвардії кінним полком, який охороняє імператорську родину, як флігель-ад'ютант царя через рік стає генерал-майором почту його імператорської величності. Він був зразковим служницею, беручи все нові висоти в кар'єрі, хоча друзі далеко не завжди готові були характеризувати його здібності як значні, зауважуючи, що «обличчя розумом не дихало». Однак це зовсім не заважало особисто хороброму генералові достатньо успішно вирішувати завдання, які виникали на фронтах Першої світової війни, де, командуючи кінними дивізіями і бригадами, на літо 1916 р. він дослужується до звання генерал-лейтенанта.

На початку 1917 р. П. Скоропадський був призначений командуючим 34-м армійським корпусом, що розквартирувався в Подільській губернії – близькому тилу Південно-Західного фронту. На той час він не лише висококваліфікований військовий, а й особистість, що дедалі більше цікавиться суспільними справами, хоч і в специфічний спосіб, але долучається до однієї з поширених таємних організацій. Уже в 1914 р. Павло Петрович сягає 4-го ступеня «майстра» масонства, вступає до Київської ложі Андрія Первозванного, стає членом капітулу «Нарцис» містичного ордену мартиністів-розенкрейцерів. Можливо, це стало певним підготовчим щаблем до тієї ролі, яку йому вготувала доля після повалення самодержавства.

Хоча П. Скоропадський був переконаним монархістом, зречення Миколою II престолу, судячи з усього, не стало для нього особистою трагедією. Швидко збагнувши, що вороття до старого не буде, генерал починає роздумувати над своїм майбутнім у республіканській Росії, демократичні процеси в якій призвели до миттєвого злету національно-

визвольного руху, вибуху Української революції. У листі до дружини в березні 1917 р. він зізнається, що збирається «можливо, зробітись українцем, але мушу сказати, по щирості, не дуже переконаним».

Він відверто побоювався розвалу Росії, з великою настороженістю поставився до тенденції українізації в армії, гадаючи, що це призведе до воєнної катастрофи. Можна сказати, що певною мірою генералу поталанило, коли ввірений йому корпус відмовився виконувати накази командування під час авантюрного червеного наступу на Південно-Західному фронті: вволю помітингувавши, військова формація не зрушила з місця, так і залишилася в тилу, зберігши життя тисячам вояків.

Однак призначений після липневої кризи Верховним головнокомандуючим Л. Корнілов прагнув зламати ситуацію в армії. Поряд із запровадженням жорстких дисциплінарних заходів, він вирішив скористатися із солдатських настроїв і поривань. Розуміючи, що стихійного процесу українізації армії не зупинити, меткий командувач дійшов висновку, що його краще очолити, спрямувавши потім у потрібне русло. Так П. Скоропадському було висловлено пропозицію українізувати його 34-й армійський корпус. Генерал розгубився. Адже він навіть української мови не знав. Доходили і чутки про опережене ставлення до його особи з боку Центральної Ради, лідери якої превентивно побоювалися можливих авторитарних кроків з боку П. Скоропадського. Власне, це підтвердив і візит до керівництва Української революції.

І Павло Петрович, після певних вагань зрештою погодився. Справа українізації корпусу (він був найменований Першим українським) посувалася мляво: особовий склад цікавили не стільки події на фронті, трансформації у владі, ситуація в регіоні, скільки питання про землю – кому вона належатиме, яка політична

сила зважиться віддати її тим, хто її обробляє.

З настанням ранніх холодів П. Скоропадський особливо гостро відчув не лише неприхильність, а й ворожість до себе з боку керівництва Центральної Ради, яка багатократно зросла після того, як з'їзд Вільного козацтва у Чигирині в жовтні обрав генерала з гучним ім'ям своїм почесним отаманом. Перелому не змогли внести і події, пов'язані із роззброєнням вояками Першого українського корпусу солдатів Другого гвардійського корпусу. Останній був розпропагований більшовиками, рішуче брав у подіях їх бік, частина корпусу намагалася, зокрема, через Київ виїхати на північ, щоб допомогти процесу встановлення влади Рад у Центральній Росії. Хоча скільки-небудь вірогідних даних про наміри гвардійців силою допомогти більшовикам встановити їх владу в Києві не було, П. Скоропадський вправно скористався з ситуації, щоб довести свою потрібність, корисність. Однак Центральна Рада відреагувала на запопадливі дії генерала без натяку на вдячність, а солдати українізованого корпусу просто розбрелись по домівках ділити землю.

Залишившись без підлеглих, у вирішальні дні боротьби за Київ у січні 1918 р. Павло Скоропадський згадав про свою причетність до формації Вільного козацтва, кинувся в центр його організації – на Звенигородщину, але підтримки не знайшов, і ні з чим повернувся до столиці, яку невдовзі захопили більшовики, а потім, за домовленістю з Центральною Радою і німецькі окупанти.

Повернувшись у німецькому обозі 2 березня 1918 р. до Києва Центральна Рада і Рада Народних Міністрів були не в змозі налагодити нормального функціонування державного організму. Австро-німецька окупаційна адміністрація, яка мала на меті одержання рятівного продовольства з України, дуже швидко переконалася в повній безпорадності української влади. Не довіряли оку-

панті і лідерам українських соціалістичних партій, які, на думку новоспечених союзників, більше займалися революційною риторикою, аніж нагальними справами. Натомість 1918 р. активізували свою діяльність праві партії та організації України. Були створені нові консервативні політичні організації. В Києві сформувалася Українська народна громада (УНГ), яка об'єднала в своїх рядах землевласників та колишніх військових. Серед членів УНГ (їх кількість, за найоптимістичнішими оцінками не перевищувала 2 тис. чоловік), значну частину становили старшини 1-го Українського корпусу та козаки Вільного козацтва, а її головою став Павло Скоропадський. Керівництво Громади поставило перед собою завдання об'єднати консервативні партії та організації України.

Серед останніх найвпливовішими були Українська демократично-хліборобська партія (УДХП), Союз земельних власників та Рада земель. Але між ними існували істотні розбіжності в підходах до аграрного та національно-культурного питань. УДХП прагнула зміцнення української державності та виступала за парцеляцію великої земельної власності. Союз земельних власників та Рада земель захищали збереження поміщицьких латифундій, тому піддавали різкій критиці ідеї дроблення сільськогосподарських маєтків. Розбіжності між цими організаціями були зумовлені й їх соціальною базою. Союз земельних власників користувався впливом переважно на Лівобережній Україні, а серед його членів переважали росіяни-поміщики. Рада земель була організацією правобережних земельних власників, де більшість становили поляки.

УДХП стала ініціатором скликання в Києві Всеукраїнського хліборобського з'їзду. Громада підтримала це починання і вирішила взяти активну участь у його підготовці. Планувалося скликати цей форум обов'язково до 12 травня 1918 р., щоб випередити Центральну Раду, яка

призначила на цю дату відкриття Українських Установчих зборів. П. Скоропадський направив свого представника до Союзу земельних власників, який мав переконати лідерів цієї організації в необхідності проведення такого з'їзду. Саме в цей час з'явилася друкована відозва УДХП, яка призначала відкриття Всеукраїнського хліборобського з'їзду на 29 квітня 1918 р. Керівники Громади та Союзу підтримали демократів-хліборобів.

Ідея встановлення в Україні диктатури з метою протидії «руйнівним силам» виникла у П. Скоропадського ще в першій половині січня 1918 р., коли стало зрозуміло, що Центральна Рада та її уряд нездатні зупинити наступ більшовицьких сил. У цей час генерал відчайдушно намагався зіблизувати формування Вільного козацтва на протибільшовицький опір і сподівався при сприянні голови французької військової місії в Києві, комісара Французької Республіки при уряді УНР генерала Жоржа Табуї залучити до спільної акції польський та чехословацький корпуси. Але цей план виявився нереальним.

У березні 1918 р. П. Скоропадський оселився в готелі «Кане» разом із колишніми офіцерами 1-го Українського корпусу. В цей час йшло вироблення ідейно-політичних орієнтацій Громади. Зокрема, планувалося запровадження загальних виборів, скликання Сейму (парламенту), призначення сильного уряду та створення боекздатної української армії. Відомий правник Парчевський пропонував передати всю повноту влади одній особі з диктаторськими повноваженнями. Саме такий диктатор мав вивести Україну з економічної та політичної кризи. Парчевський був одним із перших, хто пропагував необхідність відновлення в Україні гетьманщини. Керівництво УНГ хотіло провести державний переворот за допомогою колишніх офіцерів та заможного українського селянства. Іншу позицію займало правління Союзу земельних власників, яке на-

правило командуванню Київської групи окупаційних армій докладний план зміни влади в Україні. Він передбачав розпуск Центральної Ради та уряду. Вся повнота влади мала перейти до рук призначеного німцями генерал-губернатора, який управляв би Україною за допомогою директорії. Таку позицію землевласників підтримувало австро-угорське командування.

Не будучи впевненими у можливості й доцільності тривалої окупації України, німці надали перевагу ідеї П. Скоропадського утворити новий, дієспроможніший український уряд.

Загалом окупаційні власті віддали перевагу П. Скоропадському з цілої низки причин.

Вони враховували, зокрема, наступне. Генерал мав достатньо гучне історичне ім'я. Скоропадські на 1917 р. належали до числа найбільших земельних власників і в ході революційних подій виявилися стороною, що серйозно постраждала – соціалістичне законодавство і здійснені на його основі дії були спрямовані на руйнацію самого способу існування поміщицького роду.

П. Скоропадський мав послідовно-монархічні уподобання і орієнтації. Він довгі роки знаходився в найближчому оточенні, у почиті Миколи II і як офіцер честі доводив вірність абсолютизму в ході російсько-японської і Першої світової війни.

Опинившись у гострому конфлікті з Центральною Радою після українізації 34-го армійського корпусу та ставши почесним отаманом Вільного козацтва, П. Скоропадський яскраво уособлював неприйняття всіх революційно-народоправчих планів і зусиль національно-демократичного табору, тим більше радикальних більшовицько-радянських сил.

Все це дозволяло небезпідставно сподіватися на те, що рівняння на кайзерівські й цісарські шаблони для П. Скоропадського будуть природними, органічними, наслідуватимуться, як мовиться, не за страх, а за совість, матимуть достатньо міцне не

лише ідейно-психологічне підґрунтя, а й цілком певний матеріальний, класовий інтерес.

Тож кращого претендента на посаду, від якої залежало б розв'язання не стільки національно-українських проблем, скільки реалізація на теренах України інонаціональних інтересів, годі було й шукати.

Прагнучи реалізації обраної мети, П. Скоропадський звісно, не міг не вдаватися до мімікрії. Вперше в житті написавши своє ім'я українською мовою 29 квітня 1918 р. під згадану Грамотою, гетьман намагався всіляко демонструвати розуміння національних проблем, турботу про всебічний розвиток українства, врахування його інтересів.

Відповідаючи численним звинуваченням на адресу запровадженого ладу й уряду як «неукраїнських», ворожих Україні, у спеціальній заяві Кабінету Міністрів, поширеній 10 травня 1918 р., наголошувалося, що П. Скоропадський не прагне стати самодержцем, що через гетьманство реалізуються ідеї незалежної та вільної України в історичній національно-державній формі. Уряд обіцяв зміцнювати державність, турбуватися про розвиток української культури, забезпечувати права національної мови.

Гетьман намагався підкреслено демонструвати відродження давніх козацьких традицій. З огляду на це, роль головного символу гетьманської влади мав виконувати герб – «козак з мушкетом» і тризуб. На виконаній відомим графіком Г. Нарбутом державній печатці були поєднані «козак з мушкетом» і тризуб. Новим державним прапором України стало полотнище з синьої й жовтої смуг, а в центрі було зображення золотого тризуба з хрестом.

Засновувалися українські гімназії (таких було понад 40), йшла підготовча робота до створення української бібліотеки й українського архіву, двох українських університетів, Української академії наук.

На перерахованих заходах, як правило і роблять акцент ті, хто во-

ліє бачити в гетьманові видатного національного діяча. Однак, гадається до уваги тут не береться два істотні моменти.

Українізація, яка «набрала обертів» ще за часів Центральної Ради, просто не могла бути зупинена лідером держави, що мала українську назву. І те, що було започатковано в 1917 р., набуло свого логічного завершення уже в часи гетьманату й було «освячено» ім'ям П. Скоропадського. Можна допустити, що він робив те щиро, вірив у корисність, перспективність змін.

До того ж, у гетьманському оточенні опинилося кілька справжніх українських патріотів, які скористалися з свого високого державного становища для реалізації українських проектів. Мова, передусім про М. Василенка, Д. Дорошенка, М. Чубинського... Але таких було обмаль.

Рівень реального патріотизму П. Скоропадського можна предметно уявити собі, шукаючи відповідь на питання: в чиїх інтересах він діяв більше – захищав власний народ від бруталного пограбування, чи всіляко сприяв такому пограбуванню, не забуваючи, звісно, про власні амбіції й політичну вигоду?

Українська Держава була неспроможною виконати зобов'язання, взяті перед Центральними країнами в Бресті. Користуючись складним становищем «союзників» і «партнерів» Німеччина й Австро-Угорщина домоглися від української сторони продовження «торговельного договору» з 1 липня до 31 серпня 1918 р., а за додатковим протоколом від 10 вересня зобов'язалася поставити в країни-окупанти 35 % нового врожаю. На момент підписання документу обсяги легітимізації додаткового пограбування набагато перевершують попередні.

Ішлося про гігантські цифри. Якщо за Берестейською угодою з України мали вивезти 1 млн. тонн збіжжя (60 млн. пудів), то урожай 1918 р. виявився дуже хорошим (перевищував 15 млн. тонн) – отже, до

центральноєвропейських держав до 15 червня 1919 р. мало надійти вже понад 5 млн. тонн хліба – тобто, у п'ять разів більше, аніж за квітневим економічним протоколом. Мабуть нереальність такого обсягу була настільки очевидною, що довелося встановити «мінімум» – 75 млн. пудів – 1,2 млн. тонн [1, Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 10.].

Як наслідок, по дві цифри («дозволено» і «обов'язково» було внесено й до ряду інших позицій: велика рогата худоба – 11 і 6 млн. пудів (у живій вазі), вівці – 300 тис. і 160 тис. голів і т. ін. [1, Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 10-11].

Не менш вражаючими за масштабами були інші цифри протоколу про зобов'язання Української Держави щодо поставок у центральноєвропейські країни сировинних та інших товарів: 10% виробленого цукру, 30% металопродукції, 20% спирту. У відповідь Німеччина і Австро-Угорщина зобов'язувались, починаючи з вересня 1918 р., щомісячно поставляти в Україну по 9 млн. пудів вугілля, 5 тис. тонн нафти та інших нафтопродуктів, задовольнити потреби України в сільськогосподарських машинах і техніці, зокрема устаткуванні для гірничої, вугільної, металургійної і спиртової промисловості [1, Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 12-13; 34, с. 51].

Проте, усвідомлюючи нерівноправність у відносинах, їх очевидну збитковість для українства, представники режиму (й сам гетьман П. Скоропадський, і голова уряду Ф. Лизогуб, і міністр закордонних справ Д. Дорошенко) під час офіційних візитів до Берліна у вересні – листопаді 1918 р. змушені були принизливо просити німців не виводити окупаційних військ з України. Оскільки власних сил, передусім військових, Українська Держава не мала, її майбутнє поставало у найпесимістичнішому світлі.

Можливо, якби доля розпорядилася інакше, П. Скоропадський і еволюціонував би в бік української ідентич-

ності, українського інтересу. Однак, коли він став першою особою в Українській Державі, такому процесу немало заважало суспільне середовище. Серед політичних лідерів українства практично не було тих, хто вважав би його за свого, за людину, яка вболіває за власну націю. Його сторонилися, критикували, відверто зневажали. Він, як не старався, не міг створити Раду Міністрів, у якій скільки-небудь вагомою була б частка українців навіть за етнічним походженням, з українськими прізвищами – щоб мати право називати виконавчу владу українським урядом. Однак, прізвищ М. Василенка, Б. Бугенка, Д. Дорошенка, Ф. Лизогуба було замало, щоб на уряд прикріпити українську вивіску – «табличку». Це відчували навіть окупанти, час від часу вимагаючи «українізації» Ради міністрів. Та нічого не виходило.

Відмови від пропозицій міністерських посад ображали, особливо неприємно вразила високомірна поведінка В. Винниченка, який навіть з показною нехиттю відреагував на особисте запрошення гетьмана очолити уряд [2, с. 103].

Проте можна зрозуміти і лідерів українських партій, відстороненого від справ національного фронту. Вони не тільки інстинктивно відсахувалися від гетьмана. Ще більше лякали його кроки, зусилля, спрямовані на те, щоб «повернути назад колесо історії» - силоміць насадити «долютневі» (тобто до Лютого 1917 р.) порядки, повернути зруйнований революцією лад. А чого варта була майже немаскована підтримка білого руху, що набирив сили на сусідньому Дону?! Звісно, це сприймалося українським загалом однозначно – вийшовши з дворянського оточення, залишаючись, як офіцер, вірним царській присязі, П. Скоропадський в душі залишається чужим не лише революційним зрушенням, а й українським пориванням.

Відтак угода, яку він заключив 3 листопада 1918 з генералом П. Красновим на станції Скороходово, була не прикрою несподіваною, чи помилкою, тактичною вимушеною спробою знайти

бодай – якусь підтримку особистій владі, що вже «висіла на волосинці». Згода на відновлення єдиної і неподільної Росії, в якій навіть за обмовки, що головну роль тут має відіграти гетьманський режим, означала: ніякої України, в жодному варіанті, в разі здійснення задуму великодержавників, просто не буде. А на відповідний конкретно - історичний момент це була фактична відмова від суверенітету України [3, с. 667-668].

Тобто цей, по суті фінальний масштабний крок П. Скоропадського був доволі логічним, детермінованим внутрішніми переконаннями, а відтак дуже непросто кореспондується з уявами тих, хто ладен бачити в ньому українського патріота, рятівника нації.

Як упродовж 7,5 місяців склалися стосунки між суспільством і владою?

Науковці-працівники дуже точно, виважено оцінили місце гетьманату в історичному поступі нації в революційну добу. «П. Скоропадський і його уряд не приховували, - зазначає О. М. Мироненко, - що спираються «на могутню підтримку Німеччини і ін. центральних держав, які, вірні своєму слову, продовжують боротись за цільність і спокій народу України». УНР наказом гетьмана було скасовано. Центральну Раду і її уряд розпущено. Проголошувалось створення Української держави. Таким чином, у травні – грудні 1918 укр[аїнський] народ відчув на собі ще один різновид держ[авного] правління – диктаторський режим у вигляді маріократії, підконтрольної і підпорядкованої нім[ецькому] командуванню. Протягом майже восьми місяців нац[іонального] державотворення відбувалось на чужеземних багнетях. Авторитет влади підтримувався, за словами П. Скоропадського, «не спиняючись ні перед якими самими крайніми міра-ми»» [4, с. 317].

Проаналізувавши диктаторський режим П. Скоропадського в плані забезпечення прав і свобод людини, О. Мироненко прийшов до висновку, що такі права витримувалися хіба що в царині приватної власності – за пере-

конанням гетьмана – «фундаменту культури й цивілізації» [5, с. 165].

Всі ж інші права і свободи «виконувалися не досить ретельно», або «грубо зневажалися та ігнорувалися». Ідеологічно обґрунтовуючи пріоритет інтересів держави над інтересами людини, оточення П. Скоропадського домагалось підпорядкування волі гетьмана судової системи, яка функціонувала здебільшого за старим імперським карним і цивільним правом, почасти доповненим положеннями, спрямованими на більш жорстокі заходи для зміцнення авторитету влади і захист приватної власності [5, с. 165-169]. Законодавчо закріплювалася нерівність громадян, зокрема, зважаючи на національне походження. За особистим наполяганням глави держави було відроджено смертну кару, широко впроваджувались позасудові каральні акції тощо [6, с. 265-269].

Проголошуючи земельну реформу чи не найголовнішим своїм завданням, П. Скоропадський на ділі домагався відродження землеволодіння «майже в усіх тих формах, що існували за часів Російської імперії: приватне, надільне, державне, церковне, монастирське, заводське, фабричне тощо» [7, с. 218-219].

Закони Української Держави були спрямовані на захист інтересів заможних верств суспільства і погіршували правове становище переважної його частини – селян і робітників [6, с. 265-269].

Вважаючи значною мірою надуманою, штучною схемою «консервативної революції», за яку іноді видається гетьманат [8, с. 13-40], гадається, можна прояснити ситуацію, обмежившись посиланням на достатньо просту, але проникливу сентенцію В. Леніна ще з праці 1904 р. «Крок вперед, два кроки назад».

Погоджуючись з думкою, що світ «рухають революції», він продовжує: «Але конкретне значення кожної конкретної революції цим конкретним висловом ще не визначається: бувають революції на зразок реакції». Тому важливо знати ту реальну силу, яка здійснює переворот, її керівні принципи,

«щоб визначити, вперед чи назад рухала «світ»... та чи інша конкретна революція» [9, с. 383].

З цього погляду можна констатувати, що така революція, яка здійснювалася після 29 квітня 1918 р. під орудою П. Скоропадського, однозначно, рухала «світ» назад від тих істотних зрушень, які сталися в Україні упродовж більше ніж року соціального і національного збурення.

Гетьманський переворот, прихід до влади П. Скоропадського відразу викликали негативні рефлексії в українському суспільстві, в усіх його верствах. Маса ж буквально з перших днів після перевороту висловлювали не лише неприхильне, а й, навіть, відверто вороже ставлення до Гетьманату. В усякому разі засуджували його через низку представницьких форумів. Можливо, тут додаткових емоцій додали рішення гетьмана про відміну Конституції УНР і заборону скликання призначених на 12 травня Українських Установчих Зборів, які продовжували бути мрією-ідеалом найширших демократичних сил. Реакцією останніх на заборонні акції влади стала радикалізація настроїв, які вилилися в резолюції тих зібрань, які, всупереч перешкодам (репресіям, арештам), вдалося таки провести.

Рішучим засудженням новопосталого режиму, його невизнанням, закликами до непокори і боротьби з ним відзначалися документи, схвалені II Всеукраїнським селянським з'їздом (8-10 травня, понад 12 тис. делегатів), II Всеукраїнським територіальним робітничим з'їздом (13-14 травня, понад 200 делегатів), V з'їздом (конгресом) Української соціал-демократичної робітничої партії (13-14 травня), IV з'їздом Української партії соціалістів-революціонерів (13-16 травня).

Несприйняття Гетьманату найголовнішими верствами українського суспільства, які сумарно склали абсолютну більшість нації, доповнювалося й примножувалося непримиренною ворожістю до режиму найра-

дикальнішої політичної сили – більшовиків. Опинившись з початком окупації поза законом і значно знекровлені репресіями, вони все ж знайшли у собі сили сконсолідуватися, організаційно оформитися у липні 1918 р. у Комуністичну партію (більшовиків) України. Такий крок вони вважали вкрай необхідним в умовах наростаючого невдоволення масами панівними порядками, повсюдно зростаючими виступами проти них.

Найбільш нервовою, збудженою, вибухоподібною на зміни, що сталися, була реакція українського селянства. Це природно, адже, передусім, саме за його рахунок правлячі кола намагалися виконати умови Брестського «хлібного миру». Методично, безперестанно здійснювалося безпрецедентне, цинічне, за участі інституцій Української Держави пограбування селянства. Можна наводити безліч документів, у яких дії окупантів абсолютно однозначно постають як силове вилучення всього добра, на яке натрапляли чужоземні зайди. Це набирало таких масштабів і форм, що часом не могли втриматися і виражали, як мінімум, боязке нерозуміння поведінкою окупантів навіть високі урядовці. Втім, у владних структурах більше було тих, хто не за страх, а за совість допомагав нагодувати українським хлібом чужі нації і принизливо вишиковувався в чергу на одержання орденів держав-грабіжниць.

Зачеплене, як мовиться, за живе, селянство швидко забувало про вчорашній «нейтралітет», відкидало апатію, що була спричинена не вельми прийнятною політикою Центральної Ради, і грізно заявляло про себе як про силу, здатну здолати, знести все, що не просто постало на його шляху, але й намагалося повернути до стану нещадно гнобленої і визискуваної, безсоромно ошукуваної верстви.

Документи свідчать: важко знайти якесь село чи поселення в 1918 р., з якого б у різні урядові інстанції Української Держави не надійшло жодного повідомлення про напади

селян на поміщицькі маєтності, про пожежі й потрави в економіях, про опір карателям, убивства окупантів, про те, що буквально кожен пуд хліба давався «з боєм» тощо. Глибинність і всезагальність руху особливо вражають, якщо зважити, що він був не стільки наслідком цілеспрямованої діяльності політичних сил (хоч останні докладали чимало енергії, щоб спертись на нього), скільки стихійною реакцією на справді нестерпне становище, на бажання можновладців позбавити перспективи клас, перед яким саянула зірка свободи, надія, що результати праці власних рук будуть належати йому – трударю, що держава захищатиме його від жорстокого примусу й дикого свавілля.

Та емоції відчаю через недосягнуту мету були незрівнянні з природним опором повсюдним актам вандалізму, найжорстокішого знуцання, які набули статусу державної політики. «Ображені» попередньою соціалістичною владою поміщики прагнули «сатисфакції», поспішали повернути втрачені маєтності та відшкодувати завдані революцією збитки. При цьому вони спиралися на окупаційні війська та місцеву адміністрацію з підлеглими їй міліційними підрозділами (гайдаками). Керуючись часто не стільки почуттями справедливості, скільки помсти, землевласники надто доволіно маніпулювали обсягами претензій, не приховували бажання якомога суворіше «провчити» кривдників-бунтарів, брутально поставити «злочинців» на належне їм місце – та так, щоб то надовго запам'яталося й іншим: подібне буде з кожним, хто зазіхатиме на чуже майно, на «священну» приватну власність.

Не дивно, що на цьому ґрунті доволі швидко набула легального статусу практика екзекуцій. Розпочаті окупантами ще за часів Центральної Ради каральні експедиції за гетьманщини стали неодмінною рисою режиму. Відновлюваний нагаями «порядок» окошувався не лише на сільській бідноті, але й озлоблював сере-

дняцьку селянську масу, вербуючи дедалі нових противників Гетьманату. Адже карателі, як правило, застосовували принцип колективної відповідальності: розмір стягнення розподілявся між усіма мешканцями населеного пункту, незалежно від їхнього соціального статусу, рівня матеріальної забезпеченості й, нарешті, від того, чи брала участь дана особа в погромах, чи ні. Зрозуміло, що в разі неспроможності частини населення сплатити контрибуцію її погашала інша частина – заможніші верстви села.

Свій внесок у пацифікацію (умиротворення) селянства на Правобережжі зробили поміщики-поляки, які до австро-німецьких експедицій прилучали власні національні легіони. Втім, останні діяли й самостійно чи паралельно. Жорстокість, що виявлялася при цьому, здавалося, не знала меж. Нечувані фізичні тортури й розправи поляки, як не дивно, вважали за природні. Поляки, на їхню думку, не лише зайвий раз доводили «одвічні права» на етнічні українські землі й принижували людську гідність, а й тішили власне національне самолюбство. Волинська поміщиця З. Коссак-Чешуцька з очевидним задоволенням «смакувала» в мемуарах натуралістичні картини численних страждань, завданих польськими поміщиками сільському «бидлу» в 1918 р.

Це спричинило справедливе обурення іншого поляка за походженням, який переймався інтересами й кривдами українства, – В. Липинського. Він із жалем констатував: «З-під пера автора навмисне пробивається презирство й брудний садизм у щедро розкиданих описах, що викликають огиду». Подібна оцінка може бути поширена й на спогади польської поміщиці села Лемешівки Таращанського повіту на Київщині М. Дунін-Козацької.

Селяни, що брали участь у розподілі поміщицького майна, не збирались повертати його добровільно, чинили тому найрішучіший опір, аж

до збройного. Вони вважали якщо й не абсолютно бездоганною юридично, та все одно законною підставою соціалістичні документи періоду Центральної Ради.

Гетьманську владу та її прихильників селянство вважало своїми ворогами, з чого випливало їх ставлення до режиму. Прикметний з цього погляду лист одного з лідерів УДХП С. Шемета до П. Скоропадського, в якому речі називаються своїми іменами. «З північних повітів Полтавської губернії отримані Народною управою партії відомості про те, – говорилось у документі, датованому 17 травня 1918 р., – що члени сільської спілки, повернувшись з Києва після заборони селянського з'їзду в багатьох селах уже винесли постанови про те, щоб повбивати всіх тих, хто їздив до Києва обирати гетьмана. Вже піднімається повстання проти влади гетьмана, починають убивати хлібопашців (землевласників), їх жінок і дітей, палити будинки їх, забирати їх хліб. Зараз уже четвертий день йде бій між повстанцями, з одного боку, і гайдамаками, з іншого боку, в околицях сіл Буромка, Денисівна, Хрестителеві Лубенського й Золотоніського повітів. Повстанців змушують і господарів-хлібопашців вступати до їх військ. Агітація проти влади пана гетьмана має великий успіх».

Схожих документів про настрої і дії селян – величезна кількість.

Потерпілі ж власники ображались на уряд і гетьмана за брак твердості, м'якотілість і дедалі більше покладались на власну ініціативу та апеляції до окупаційних властей. Зрозуміло, що в останніх були «вагомі» підстави брати бік поміщиків, великих власників. Перспектива владнання суперечностей за таких обставин мала дуже песимістичний, скоріше примарний вигляд.

«Що це за лютий час був на Україні! – вигукує М. Шаповал. – Гетьманщина лютувала: 8 липня видала «закон» про боротьбу з розрухою в сільському господарстві, на

основі якого встановлено було кріпацтво: селян змушували силою обробляти панські землі. На початку вересня Скоропадський поїхав на поклон до Вільгельма II в Берлін (5 вересня), після чого гетьманщина підписала (10 вересня) договір з Німеччиною на передачу німцям 35 % врожаю.

Гетьманщина була така страшна, що розпочалась по всій Україні боротьба проти буржуазної диктатури і німців. Боротьба велась партизанським способом селянами під проводом соціалістів-революціонерів і Селянської спілки. Яка це була боротьба, показує звіт німецької оберкоманди, де стверджується що на Україні за 6 місяців було вбито 19. 000 німецьких жовнірів і офіцерів в сутичках з селянами! Розуміється, з боку селянства впало значно більше. Німці почали вивозити в Німеччину, в концентраційні табори, багато борців, переважно соціалістів-революціонерів і членів Селянської Спілки».

Ці самі факти використовує в своєму дослідженні й П. Христюк, припускаючи, що кількість убитих окупантів була занижена штабними службами.

Політика гетьманського режиму щодо селянства дає всі підстави охарактеризувати її як «війну з селянством», яка, у відповідь, перетворювалась на «війну селянства з гетьманщиною». Це підтверджується не тільки пропоміщицькими, антиселянськими законами й розпорядженнями гетьмана, його уряду, а й численними фактами терору, що його чинили карні експедиції (контрибуції, шмагання, страти, «покріпачення»), й такими ж численними фактами різноманітних форм спротиву – аж до збройних повстань, про які, незважаючи на «дику цензуру», громадськості ставало відомо через пресу. Селянську війну як одну з найприкметніших характеристик доби Гетьманату змушений визнати і прихильник П. Скоропадського, один з міністрів його уряду та видатний український історик Д. Дорошенко.

Навіть генерал А. Денікін усвідомлював відверто пропоміщицький, антиселянський курс аграрної політики П. Скоропадського й закономірність боротьби селянства проти режиму, що той курс здійснював: «Село піднялося за землю проти пана, проти німця як оборонця пана і відбирача хліба», – зазначав лідер білогвардійського руху Півдня Росії.

Підбиваючи підсумки аналізу причин розвитку селянського руху у 1918 р., сучасний дослідник обґрунтовано твердить: боротьба селян спрямовувалася, «насамперед, проти встановлення на місцях гетьманської диктатури та насадження грабіжницької продовольчої політики».

І хоча майже ніхто не керував проявами селянської непокори і протесту (особливо навесні – на початку літа 1918 р.), вони поширювались, «вкриваючи» цілі регіони, перетворюючись на дедалі змістовніші і радикальніші. Селянство бралось за зброю, створювало партизанські загони, піднімалось на повстання. Серед інших звертає на себе увагу Канізьке повстання на Єлисаветградщині у травні – червні 1918 р., а також повстання у Звенигородському й Таращанському повітах Київщини. Власне селянський рух тоді охопив усі регіони України. Генерал-фельдмаршал Г. Айхгорн, командуєчий німецькими військами в Україні, очевидно, не «зі стелі» брав цифру в 10-12 % українських селян, що стали до повстанських лав [1, Ф. 2311. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 143]. Вона була, так би мовити, «вистраждана» саме в безпосередній боротьбі з тими озброєними селянами, чисельність яких, насправді, була велетенською.

У боротьбі з окупаційними військами визначалася її національно-визвольна спрямованість. У повстанських документах антинімецькі та антиавстрійські мотиви часто виступали на перший план. І це природно, адже саме окупаційні війська були головною силою, яка протистояла повстанцям і від якої вони зазнавали найсильніших, найдошкульніших

ударів. Гетьманці ж, та й сам П. Скоропадський, сприймалися як «менші, залежні партнери», австро-німецькі агенти.

«Повстання то розбурхувались, то на якусь хвилю стихали, – пише П. Христюк. – Але селянин і в думці не мав того, щоб хоч на хвилину скоритись банді розбійників, грабіжників і насильників на чолі з генералом Скоропадським і поміщиком Лизогубом. Від хати до хати, від села до села перебігла думка про необхідність масового, одночасного по всій Україні селянського виступу проти катів. Зусилля Української Партії Соц. -Рев. і Центрального Комітету Всеукр. Селянської Спілки, направлені до того, щоб вдержати селянство від передчасних сепаратних виступів, що здебільшого закінчувались тільки задушенням їх і немилосердними розстрілами селянських ватажків, не мали успіху. Селянство не могло стерпіти гетьмансько-поміщицького терору та знущання і бралось за зброю в надії, що такі вдасться повалити панування поміщиків та капіталістів і повернути назад соціально-економічні і політичні здобутки Української революції, які селянин вже мав, відчував, розумів і цинив» [10, Т. III. с. 61-62].

Виступи селянства жорстоко придушувалися, вони буквально захламалися кров'ю, однак про замирення з режимом не могло бути й мови, що засвідчили нові масові повстання на Чернігівщині й Полтавщині наприкінці літа – на початку осені 1918 р.

На катастрофічне погіршення свого становища рішуче реагували й робітники. Харчуючись продуктами, придбаними на ринку чи в крамниці, вони були практично позбавлені можливості мати до них доступ, оскільки все виявлене продовольство відправлялося до Німеччини й Австро-Угорщини. До того ж хронічно не виплачувалася заробітна плата.

Все це спонукало пролетарів шукати шляхи до спротиву, втіленням чого у першу чергу стало повсюдне

наростання страйкового руху, паралізуючи економічне життя країни.

Подібні процеси, хоча і в менших масштабах, розвивалися і в середовищі інших верств працюючих, службовців, інтелігенції. Остання концентрувала свої суспільно активні елементи передусім в українських політичних партіях. Ті з них, хто займав проміжне становище між гетьманщиною і лівими силами, уже в травні 1918 р. згуртувалися в опозиційний режимові Український національно-державний союз. До нього ввійшли Українська демократично-хліборобська партія, Українська партія соціалістів-самостійників, Українська трудова партія, Українська партія соціалістів-федералістів, Об'єднана рада залізниць України й Головна рада Всеукраїнської поштово-телеграфної спілки.

Прагнення відновити єдиний національно-демократичний фронт (як це було за Центральної Ради в 1917 р.) привели в союз і УСДРП та частину УПСР (центральної течії, від партії в травні відкололося ліве крило – «боротьбисти»). При цьому з УНДС було «витіснено» гетьманців-державників – хліборобів-демократів, що займали праве крило партійно-політичного спектру. Трансформувалася й назва об'єднання – з УНДС в УНС – Український національний союз. З приходом у середині вересня 1918 р. до його керівництва замість соціаліста-федераліста А. Ніковського лідера соціал-демократів В. Винниченка почали здійснюватися кроки щодо підготовки антигетьманського повстання, яке б базувалося на масовому невдоволенні режимом П. Скоропадського і окупантів. Ця діяльність, хоча і проводилася втаємничено, активізувалася в міру того, як дедалі очевидною ставала поразка Четверного союзу у війні і невідворотних революційних потрясінь в Німеччині та Австро-Угорщині. З неминучою втратою військові підтримки з боку Центральних держав шансів на виживання у режиму П. Скоропадського практично не залишилося.

Отже переважна частина народу, по «інший бік барикад» від провіднації об'єктивно опинилася в 1918 р. ників, захисників гетьманської влади.

Список використаних джерел

1. ЦДАВО України.
2. Солдатенко В. Ф. Три Голгофи. Політична доля Володимира Винниченка. К., 2005. 350 с.
3. Пиріг Р. Скоропадський Павло Петрович // Політична енциклопедія – К., 2011.
4. Мироненко О. Гетьманський уряд Скоропадського // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. К., 1993.
5. Мироненко О. М. Диктатура П. Скоропадського і права людини // Мироненко О. М., Римаренко Ю. І., Усенко І. Б., Чехович В. А. Українське державотворення. Словник-довідник.
6. Мироненко О. М. Кримінальне судочинство в Українській державі // Там само.
7. Мироненко О. М. Земельні реформи П. Скоропадського // Там само.
8. Терещенко Ю. І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контраверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19-20 травня 2008 р. – К., 2008.
9. Ленін В. І. Крок вперед, два кроки назад. // Повне збір. тв. Т. 8.
10. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. Т. II, III. – Прага, 1921.

Солдатенко В. Ф. «Коротке інтермецо» гетьмана Павла Скоропадського (до питання про політико-правову оцінку та історичну долю Української Держави 1918 р.) (частина друга)

В статті на основі аналізу документів і реальних фактів робиться спроба науково визначити політико-правову модель і статус гетьманського режиму, що існував в Україні впродовж 7,5 місяців 1918 р. З'ясовуються об'єктивні суперечності між переважною більшістю суспільства і владою, які призвели до масштабної внутрішньої боротьби і, зрештою, вирішили долю Української Держави, зумовили відродження Української Народної Республіки.

Ключові слова: державний переворот, окупаційно-гетьманський режим маріонетковий статус, авторитарно-монархічна влада, масовий спротив, повстанство.

Солдатенко В. Ф. «Короткое интермецо» гетмана Павла Скоропадского (к вопросу о политико-правовой оценке и исторической судьбе Украинского Государства 1918 г.) (часть вторая)

В статье на основе анализа документов и реальных фактов делается попытка научно определить политико-правовую модель и статус гетманского режима, существовавшего в Украине в течение 7,5 месяцев 1918 г. Выясняются объективные противоречия между подавляющим большинством общества и властью, которые привели к масштабной внутренней борьбы и, наконец, решили судьбу Украинского государства, обусловили возрождение Украинской Народной Республики.

Ключевые слова: государственный переворот, оккупационно-гетманский режим, марионеточный статус, авторитарно-монархическая власть, массовое сопротивление, повстанчество.

Soldatenko V. «Short intermezzo» by hetman Pavlo Skoropadsky (to the question of the political and legal assessment and the historical destiny of the Ukrainian State in 1918)

In the article, on the basis of analysis of documents and real facts, an attempt is made to scientifically determine the political and legal model and the status of Hetman's regime that existed in Ukraine during the 7,5 months of 1918. Objectual contradictions between the overwhelming majority of society and authorities that led to a large-scale internal struggle and, finally, to decide on the fate of the Ukrainian State, led to the revival of the Ukrainian People's Republic.

Key words: state coup, occupation-hetman regime, puppet status, authoritarian-monarchical power, mass opposition, rebellion.